

הזדקנות בארץ חדשה: סקירה נרטיבית של מדיניות, אתגרים ומשאבים של מהגרים מבוגרים

פנינה דולברג*

תקציר

סקירה נרטיבית זו בוחנת את השתלבותם של מהגרים מבוגרים וזקנים במדינות הגירה שונות ומתמקדת בישראל כבמקרה בוחן. לאור מגמות הזדקנות האוכלוסייה העולמית והעלייה בשיעור המהגרים המבוגרים, הסקירה מנתחת את המדיניות, את האתגרים ואת המשאבים הרלוונטיים לאוכלוסייה זו. ייחודיות המודל הישראלי, המאופיין בהגירה אידיאולוגית ובמדיניות קליטה פתוחה, לצד אתגרים המשותפים לה ולמדינות הגירה אחרות, מוצגים בסקירה. היא כוללת קשיים מרכזיים בהשתלבות מהגרים מבוגרים, כולל אתגרים כלכליים, לשוניים, בריאותיים, חברתיים-תרבותיים ומשפחתיים. נוסף על כך, מודגשים בסקירה הצורך בגישה רב-ממדית המכירה בפגיעויות ובחוזקות של המהגרים המבוגרים ומוצעים כיווני פעולה למדיניות ולהתערבויות, לרבות תוכניות לימוד שפה, תמיכה בהשתלבות תעסוקתית וחברתית, והתאמת שירותים לצורכיהם הייחודיים של המבוגרים והזקנים. לבסוף, היא מצביעה על הפוטנציאל של ישראל כמקרה ייחודי בפיתוח מדיניות קליטה למבוגרים ומדגישה שיש צורך במחקר נוסף לפיתוח אסטרטגיות יעילות לקליטתם ולהשתלבותם של מהגרים מבוגרים.

מילות מפתח: הגירת מבוגרים, השתלבות חברתית, מדיניות קליטה, הזדקנות מהגרים, חוסן בהגירה; פגיעות וחוזקות

* מרכז אקדמי רופין

מבוא

בעידן של גלובליזציה מואצת והגירה בינלאומית מתרחבת סוגיית השתלבותם של מהגרים במדינות היעד הופכת לאתגר חברתי, כלכלי ומדיניוטי עצום. מחקרים רבים התמקדו בהגירה של צעירים ומשפחות, אולם השתלבותם של מהגרים מזדקנים מציבה אתגרים ייחודיים הדורשים תשומת לב מחקרית ומדינית מיוחדת. סקירה זו מבקשת לבחון את סוגיית השתלבותם של מהגרים מבוגרים וזקנים במדינות הגירה שונות ולשים דגש מיוחד על המקרה של ישראל.

תהליך הזדקנות האוכלוסייה העולמית, המתרחש בעת ובעונה אחת עם מגמות הגירה גלובליות, מעצב מציאות דמוגרפית חדשה ומורכבת. מדינות רבות ניצבות כיום בפני אתגר גדול: גידול ניכר במספר המהגרים המבוגרים והזקנים. ישראל, מדינה שהוקמה על בסיס הגירה (עלייה) ושממשיכה לקלוט גלי עלייה מגוונים, מהווה מקרה בוחן ייחודי בהקשר זה. ניתוח המצב בישראל מאפשר השוואה בינלאומית פורה, המדגישה את ההיבטים האוניברסליים והייחודיים של סוגיה זו.

מטרת מאמר סקירה זה לבחון באופן ביקורתי את מדיניות ההגירה ואת אתגרי ההשתלבות של מהגרים זקנים במדינות הגירה שונות בעולם, תוך התמקדות מיוחדת במקרה הישראלי. יש לציין כי המאמר מתמקד במהגרים המגיעים לישראל בחסות חוק השבות, ולא בפליטים, במבקשי מקלט או במהגרי עבודה. הסקירה תתבסס על ספרות בינלאומית עדכנית ועל מחקרים העוסקים בעולים זקנים בישראל. יוצג בה ניתוח של המשאבים ואסטרטגיות ההתמודדות המאפיינים מהגרים מבוגרים ותודגש ההטרוגניות של קבוצה זו. לבסוף, בהתבסס על הממצאים, יוצעו המלצות מבוססות ראיות לשילוב מיטבי של אוכלוסייה זו, תוך התייחסות להיבטים מדיניים, חברתיים ותרבותיים.

חשיבותה של סקירה זו נובעת ממספר גורמים מרכזיים. ראשית, ניתוח השוואתי של גישות שונות, כולל זו הנהוגה בישראל, יכול לספק תובנות חיוניות לגבי פרקטיקות מיטביות ואסטרטגיות יעילות להתמודדות עם אתגרי ההשתלבות של מהגרים מבוגרים וזקנים. שנית, ממצאי הסקירה עשויים לתרום לפיתוח מדיניות מושכלת ותוכניות התערבות אפקטיביות. שלישית, הבנת צורכיהם של מהגרים מבוגרים יכולה לסייע בהתמודדות עם אתגרי הזדקנות האוכלוסייה בישראל באופן כללי, היות שחלק ניכר מן הזקנים בישראל הם מהגרים (עולים). לבסוף, סקירה זו מבקשת למלא פער בספרות הקיימת ולהעשיר את הדיון האקדמי והמקצועי בנושא, משום שמחקרים מעטים יחסית התמקדו בחקר ההצטלבות בין הגירה להזדקנות, בייחוד בהשוואה בינלאומית הכוללת את ישראל כמקרה בוחן מרכזי.

מהגרים וזקנים במדינות הגירה ובישראל

הגירה בינלאומית והזדקנות האוכלוסייה הן שתי תופעות חברתיות עולמיות מן המחצית השנייה של המאה העשרים (Torres & Hunter, 2023). השילוב בין שתי התופעות מתבטא בשיעור הגירה הולך וגובר של אנשים מבוגרים או זקנים, לצד הזדקנותם של מהגרים שהגיעו למדינות ההגירה בצעירותם (Ciobanu et al., 2017; King et al., 2017; Liu et al., 2017). על אף התרחבות המגמה של ההגירה

בזקנה, הוזנח חקר הנושא הן במחקרי הגירה והן במחקרים גרונטולוגיים (King et al., 2017; Ciobanu et al., 2017).

ההגדרה של "מהגרים זקנים" מציבה אתגר מורכב, הנובע מהשונות התרבותית בתפיסת הזקנה (Löckenhoff et al., 2009); אדם עשוי להיחשב זקן בתרבות אחת, אך כמי שנמצא בתקופת אמצע החיים בתרבות אחרת (Ayalon et al., 2014). בהיעדר הגדרה אוניברסלית לזקנה, המדד המקובל הוא גיל כרונולוגי: "זקנים" מוגדרים לרוב בני 60 או 65 ומעלה (UN, 2020). הגדרה זו מאפשרת להתייחס גם לתהליך ההזדקנות וגם לאתגרים הייחודיים שעומדים בפני מהגרים מבוגרים, שאינם בהכרח נחשבים "זקנים" בהגדרות מסורתיות. גם למונח "מבוגרים" אין הגדרה מוסכמת וברורה; במאמר זה הוא מתייחס לאנשים בני חמישים ויותר, בהתאם לשימוש במחקרים בינלאומיים העוסקים בהזדקנות ובחקר מהגרים מבוגרים (OECD, 2020; WHO, 2015). נוסף על כך, ההגדרה של "מהגר" משתנה בין מדינות, ועשויה לכלול הן מהגרים חדשים (Newcomers) והן אנשים החיים שנים רבות במדינת ההגירה (Treas, 2008).

סיווג מוקדם של מהגרים זקנים לקבוצות העלה שתי קבוצות עיקריות: קבוצה אחת כללה את אלו שהיגרו בגיל צעיר, בדרך כלל לצורכי עבודה, והזדקנו במדינה שאליה היגרו. הקבוצה השנייה כללה את אלה שהיגרו בגיל מבוגר, בדרך כלל משיקולים משפחתיים (Warnes & Williams, 2006), אך גם כמהגרי עבודה מבוגרים (Morokvasic, 2004) או לצורך קבלת טיפול רפואי איכותי בר-השגה (Horn et al., 2023). סיווג מאוחר יותר של מהגרים זקנים מצא שש קבוצות מרכזיות, אשר כללו זקנים שהצטרפו לקרוביהם במדינת ההגירה, זקנים אמידים שהיגרו למדינה אחרת כדי לחיות בה לאחר פרישתם, זקנים שהיגרו בשל אילוצים כלכליים (בדרך כלל לצורך עבודה), זקנים ששבו למדינת המוצא שלהם אחרי שנות שהות במדינת הגירה, מהגרים שהזדקנו במדינות שאליהן היגרו בגיל צעיר יותר, ואף זקנים שנותרו מאחור בשל הגירת קרוביהם (King et al., 2017). חשוב לציין כי הספרות בנושא ונתונים סטטיסטיים שונים אינם מבחינים תמיד בין הקבוצות של המהגרים הזקנים; חלקם מציגים תמונה הכוללת מהגרים זקנים ותיקים וחדשים כאוכלוסייה אחת, למרות ההבדלים ביניהם (Choi, 2011; Wang et al., 2019).

מגמת הזדקנות אוכלוסיית המהגרים ניכרת במדינות הגירה רבות בעשורים האחרונים (UN, 2020). בארצות הברית, לדוגמה, חלה עלייה ניכרת בשיעור המהגרים החדשים בני 65 ומעלה: מ-2.3% בשנת 2000 ל-6.7% בשנת 2018. בה בעת, הגיל הממוצע של המהגרים החדשים עלה בכחמש שנים מ-25.7 בשנת 2000 ל-30.9 בשנת 2018. מגמה זו מיוחסת לגורמים מספר: הזדקנות האוכלוסייה במדינות המוצא, עלייה בהגירה ממניעי איחוד משפחות, ירידה בהגירה הבלתי-חוקית (שנוטה להיות צעירה יותר) ושינויים במדיניות ההגירה (Camarota & Zeigler, 2019). באירופה התמונה מורכבת יותר. לצד העלייה בשיעור המהגרים החדשים בגיל מבוגר, עיקר הגידול באוכלוסיית המהגרים המבוגרים נובע מהזדקנותם של מהגרים שהגיעו בהיותם צעירים יותר. בהולנד, למשל, שיעורם של המהגרים בני השישים ומעלה מטורקיה וממרוקו עלה ביותר ממאה אחוזים מאמצע שנות התשעים עד תחילת שנות האלפיים. בגרמניה הכפילה את עצמה אוכלוסיית המהגרים הטורקים מעל גיל שישים בכל עשור מאז שנות השבעים (Ruspini, 2009). שיעור המהגרים הזקנים בגרמניה עומד על יותר מתשעה

אחוזים מבני ה-65 ומעלה, כלומר כ-1.52 מיליון מתוך 16.9 מיליון בני 65 ומעלה שחיו בגרמניה בשנת 2013. שיעור זה צפוי להמשיך ולגדול (Hoffmann et al., 2016; Steinbach, 2018).

ישראל היא מדינת עלייה, קרי הגירה בהתאם לתנאי חוק השבות (תש"י-1950). החוק מאפשר ליהודים או לצאצאי יהודים עד דור שלישי להגר לישראל ללא הגבלת גיל ולקבל בה הגדרה של "עולים", קרי: לקבל בישראל אזרחות וחכיות מיידיות (הכנסת, ל.ת.). כמו במדינות אחרות הקולטות מהגרים, גם בישראל שיעור העולים בני ה-65 ומעלה עולה בהדרגה בשנים האחרונות ועומד על כ-12 עד 14 אחוזים מכלל העולים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2024; Nathan, 2020). הרוב המוחלט מקבוצה זו עלה לישראל ממדינות ברית המועצות לשעבר, בעיקר מרוסיה ומאוקראינה. שיעור נמוך יותר של עולים הגיעו מצרפת ומארצות הברית (משרד העלייה והקליטה, 2024), ואילו שיעור זעיר, המהווה כ-0.9% בלבד מבני ה-65 ומעלה בישראל, כולל את העולים מאתיופיה (כהן ועמיתיה, 2023). לעומתם, מבוגרים שעלו לישראל בצעירותם הם בעלי פרופיל קבוצתי שונה. מרבית (67.4%) בני ה-65 ומעלה החיים בישראל הם "ילידי חו"ל" (שנור וכהן, 2022), או במילים אחרות – עולים ותיקים. זוהי אוכלוסייה הטרוגנית מבחינת אזורי המוצא שמהם הגיעו, השנים שהם חיים בישראל, גילם בעת ההגירה, כישורי השפה שלהם, הכנסתם, השכלתם ובריאותם (Amit & Litwin, 2010).

קבוצת המהגרים המבוגרים והזקנים ממדינות ברית המועצות (בריה"מ) לשעבר נחקרה הרבה יותר מקבוצות המהגרים האחרות בישראל. בישראל חיים כיום כ-250 אלף בני 65 ומעלה שהגיעו אליה בתקופות שונות ממדינות בריה"מ לשעבר, והם מהווים בין חמישית לרבע מכלל בני ה-65 ומעלה בארץ (שנור וכהן, 2022). גל העלייה הגדול מבריה"מ לישראל בשנות התשעים של המאה הקודמת והמשכו בשנות האלפיים כלל מלכתחילה שיעור גבוה של מבוגרים, והביא לגידול מהיר של כ-30% באוכלוסיית הזקנים בישראל (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2006). גם כיום ממשיכה העלייה ממדינות אלה, והיא גברה לאחרונה בעקבות מלחמת רוסיה-אוקראינה (אליהו, 2022). כיום זוהי קבוצה הטרוגנית מבחינת ותק, וכוללת בתוכה עולים חדשים וותיקים.

מתודולוגיה

מאמר זה מבוסס על סקירה נרטיבית שמטרתה להציג ולנתח את הספרות הקיימת בנושא מהגרים מבוגרים וזקנים, בהקשר הבינלאומי והישראלי. בסקירה נעשה שימוש במקורות עדכניים ורלוונטיים, שנבחרו על בסיס חיפוש בספרות האקדמית באמצעות מאגרי מידע מרכזיים כגון: PubMed, Web of Science, Google Scholar. מילות המפתח ששימשו לחיפוש כללו את המונחים "ageing/aging", "older immigrants/migrants", "immigrants/migrants" וגם "Israel", לצד חיפוש מידע על מדינות נוספות. נסקרו גם מקורות "ספרות אפורה" ("Grey literature") כגון דוחות וסקירות של ארגונים בינלאומיים ומכוני מחקר במדינות שונות, כולל דוחות של מרכז המחקר והמידע של הכנסת ושל משרדי ממשלה בישראל. הבחירה במקורות התבססה על קריטריונים של רלוונטיות לנושא המחקר, עדכניות והקשרים המתייחסים לתהליכי הזדקנות בקרב אוכלוסיות מהגרות בישראל ובעולם. חשוב להדגיש כי מטרת הסקירה לא הייתה לבחון את כלל המחקרים שפורסמו בנושא, אלא

להציג תמונה עדכנית של הספרות הקיימת. לפיכך הושם דגש על שילוב בין מחקרים תיאורטיים, אמפיריים והשוואתיים, כדי לספק תשתית להבנת ההקשר הישראלי.

מדיניות כלפי מהגרים זקנים במדינות הגירה שונות ובישראל

מדיניות ההגירה של מדינות רבות מאופיינת משנות התשעים של המאה העשרים בשינויים גדולים ותכופים. חלק מהמדינות הקשיחו את התנאים לכניסת מהגרים, במיוחד בנושאי עבודה, אשרות ואיחוד משפחות, והן שמות דגש על יכולות כלכליות ומיומנויות נדרשות. מדינות אחרות פתחו מסלולים להגירה עבור מהגרי עבודה מיומנים, סטודנטים בינלאומיים ובני משפחה. שינויים אלו כללו גם חקיקה חדשה ששילבה בין מדיניות קליטה ושילוב ובין הגברת הפיקוח בגבולות ומתן אפשרויות לחזרת מהגרים למדינות המוצא שלהם (De Haas et al., 2015). עם זאת, ביחס למהגרים זקנים מן הקטגוריות השונות נטען כי קיים "ואקום מדיניות", ואם קיימת כזו, היא בדרך כלל מוגבלת ומקומית (King et al., 2017). חוקרים שונים טענו, לפיכך, כי מהגרים זקנים מהווים קבוצת אוכלוסייה שהזנחה במדיניות, אם בשל חוסר מודעות של קובעי המדיניות לנושא, ואם בשל התעלמות מכוונת ממנו (Brotman et al., 2020; Ciobanu et al., 2017; King et al., 2017; Torres & Karl, 2016).

מדיניות הגירה נועדה בדרך כלל לענות על צורכי שוק העבודה ועל המטרות הדמוגרפיות של המדינה (United Nations, 2013). לפיכך, מדיניות ההגירה מכוונת על פי רוב את ההגירה עבור צעירים, אשר עשויים לסייע לאורך זמן בתחום הביקוש לעובדים ובעיכוב הזדקנות האוכלוסייה במדינת ההגירה (Aydemir, 2013; Harper, 2011). מהגרים מבוגרים, לעומת זאת, עלולים להיתפס כנטל על משלמי המיסים המקומיים (JCWI, 2014). בשל כך מוגדרות ומיושמות במדינות רבות מגבלות גיל במדיניות ההגירה (JCWI, 2014; Koehn et al., 2010; 2011). מגבלות אלה עשויות להפלות לרעה אנשים מבוגרים המבקשים להגר, אם כעובדים (Parsons et al., 2014) ואם מתוך רצון לאיחוד משפחות (Dolberg et al., 2018; JCWI, 2014; Salma & Salami, 2020), ולכן עשויות להיחשב לגילנות במדיניות ההגירה (Dolberg et al., 2018).

ספרות המחקר מציגה ביקורת נוקבת על היעדר מדיניות מקיפה לטיפול בצורכיהם של מהגרים מזדקנים שהיגרו בגיל צעיר (Fokkema & Ciobanu, 2021; O'neil & Tienda, 2015; Salway et al., 2020). הטענה המרכזית היא שמדיניות ההגירה מתמקדת בשיקולים כלכליים קצרי טווח ומתעלמת מתכנון ארוך טווח להזדקנות המהגרים. גישה זו, לפי הביקורת, מנציחה את זהותם כ"מהגרים" ומעכבת את השתלבותם החברתית (Bolzman et al., 2004).

המדיניות המוגבלת כלפי מהגרים מבוגרים משתקפת בזכויות רווחה ובריאות מצומצמות (Bacong & Doan, 2022; Ilgaz, 2023; O'neil & Tienda, 2015). זכויות אלו נקבעות בדרך כלל על פי משך השהות במדינה, הסכמים בילטרליים בין מדינות, היסטוריית ההשתתפות בשוק העבודה ותשלומי ביטוח סוציאלי (Ilgaz, 2023; Koehn, 2009). משום כך מהגרים חדשים או כאלה שהגיעו ממדינות ללא הסכמי נידוד זכויות רווחה נהנים לרוב מזכויות מינימליות בלבד (Harper, 2011; Ilgaz, 2023).

היבט נוסף של המדיניות הלא מספקת הוא הגישה המוגבלת של מהגרים מבוגרים לשירותים ממשלתיים ומיצוי זכויות נמוך (Ahmed, 2016; Bacong & Doan, 2022; O'neil & Tienda, 2015). המחקר מצביע על גורמים אחדים לכך: קשיי שפה, היכרות מוגבלת עם מערכת השירותים (Hurley et al., 2019), ורמת השכלה נמוכה בקרב חלק מהמהגרים (Hurley et al., 2013; Ilgaz, 2023; Salma & Salami, 2020; Wang et al., 2019). זאת ועוד, תועדו חוויות של אפליה וסטיגמה בשירותים המיועדים לזקנים (Ilgaz, 2023; Salma & Salami, 2020), וזלזול באמונות תרבותיות, במיוחד בהקשר של תפיסות בריאות מסורתיות (Ilgaz, 2023; Wang et al., 2019).

ביקורת נוספת מתמקדת בהיעדר מדיניות מספקת לכשירות תרבותית בעבודה עם מהגרים זקנים, בעיקר בתחומי הבריאות והעבודה הסוציאלית (Ahmed, 2016; Brotman et al., 2020; Verhagen et al., 2013). כשירות תרבותית היא היכולת של אנשי מקצוע להעניק שירותים המותאמים תרבותית לאוכלוסיות מגוונות, תוך התחשבות בערכים, באמונות ובהתנהגויות הייחודיות להן. היעדר מדיניות ברורה בתחום זה עלול להוביל לאי-הבנות, לטיפול לא הולם ולפגיעה באיכות השירותים הניתנים למהגרים זקנים (Verhagen et al., 2013). כמו כן, מודגש המחסור במשאבים ללימוד שפת מדינת ההגירה, המותאמים לצורכי המהגרים הזקנים (Taylor et al., 2005), במיוחד באזורים פריפריאליים (Hawkins et al., 2022). למרות עלייה במודעות לסוגיות אלו בעשורים האחרונים ויוזמות לתמיכה במהגרים זקנים (Hurley et al., 2013; Jagroep et al., 2022), המאמצים עדיין נתפסים כבלתי מספקים (Fokkema & Ciobanu, 2021; Hurley et al., 2013; Salway et al., 2020).

בישראל, כאמור, אין הגבלת גיל לעולים על פי חוק השבות (תש"י-1950). יתר על כן, יש בה מדיניות תמיכה בעולים שהגיעו אליה בגיל מבוגר. עולים שהגיעו לישראל אחרי גיל 62 ואינם מבוססים בביטוח אזרחים ותיקים במסגרת הביטוח הלאומי עשויים להיות זכאים לגמלת זקנה מיוחדת במקום קצבת אזרח ותיק (קצבת זקנה), אף שלא צברו תקופת אכשרה לקצבת זקנה; שיעורי הגמלה המיוחדת זהים לשיעורי קצבת הזקנה הבסיסית. מקבלי גמלה שאין להם הכנסות נוספות או שהכנסתם החודשית נמוכה עשויים להיות זכאים לתוספת השלמת הכנסה (חוק הביטוח הלאומי, תשנ"ה-1995). זכאויות נוספות עשויות להיות, על פי מצבו האישי של העולה, סיוע בשכר דירה לאורך זמן או זכאות לדירור במקבצי דירור, וכן השתתפות במועדוני קשישים בשפת האם וייעוץ בשפות שונות (המוסד לביטוח לאומי, ל.ת; משרד העלייה והקליטה, ל.ת). מדיניות תמיכה זו בדרך כלל אינה כוללת מהגרים שעברו לישראל בגיל צעיר יותר והזדקנו בה (דולברג, 2013). חשוב לציין גם את ביטוח הבריאות הממלכתי התשנ"ד-1994 בישראל, הכולל בתוכו את כלל האזרחים, ולפיכך מהווה זכות עבור כלל העולים ובכללם האוכלוסייה המבוגרת.

אתגרים מרכזיים בהשתלבותם של מהגרים מבוגרים וזקנים

ספרות המחקר זיהתה מהגרים זקנים כקבוצה שנמצאת בהצטלבות מיקומי שוליים (Brotman et al., 2022; Koehn et al., 2009; Koehn, 2009; Ferrer et al., 2017). לפי הגישה התיאורטית העוסקת בהצטלבויות (Intersectionality), צירי הזהות של מהגרים זקנים כזקנים וכמהגרים, לצד צירי זהות

נוספים המאפיינים את חלקם, כגון עוני או השכלה דלה, משפיעים זה על זה ומעצימים את פגיעותם (Crenshaw, 2017; Lykke, 2011). כפי שנראה, מהגרים זקנים נמצאים בסיכון לבעיות חברתיות מגוונות, ופגיעותם במישורים מסוימים מתקשרת לקשיים ולפגיעות גם באחרים.

מצב כלכלי

אחד הקשיים המרכזיים של מהגרים מבוגרים זקנים הוא מצבם הכלכלי הירוד, המתבטא בשיעורי עוני גבוהים במדינות הגירה רבות (Ahmed, 2016; Gubernskaya & Dobрева, 2023; Wang et al., 2019; Xu et al., 2023). בארצות הברית נמצא שיעור כפול של זקנים החיים מתחת לקו העוני בקרב הזקנים אשר נולדו במדינות אחרות לעומת בקרב זקנים ילידי המדינה (Population Reference Bureau, 2013), ובאופן כללי תועד כי ככל שמועד ההגירה מאוחר יותר, כך מצבו הכלכלי של המהגר קשה יותר (O'neil & Tienda, 2015). באיחוד האירופי המצב אף חמור יותר – 26% מהמהגרים הזקנים חיים בעוני (28% בקרב בני 75 ומעלה), לעומת 19% מהזקנים ילידי המקום (Migration Data Portal, 2023). גם במדינות רווחה מפותחות כדנמרק ושוודיה נמצאו שיעורי עוני גבוהים בהרבה בקרב מהגרים זקנים מאשר בקרב זקנים ילידי המדינה (Gustafsson et al., 2021).

גורמים מרכזיים התורמים למצב זה כוללים זכאות מוגבלת לפנסיה, גיל מבוגר בעת ההגירה המקשה את ההשתלבות בשוק העבודה, רמות השכלה נמוכות יותר, וקשיי שילוב בשוק התעסוקה (שטייר ובלייך, 2014; Gustafsson et al., 2021). עם זאת, קיימת שונות בין מדינות וקבוצות מהגרים, המושפעת ממדיניות הגירה, מערכות רווחה וממאפיינים כלכליים של אוכלוסיות מהגרים שונות (Gubernskaya & Dobрева, 2023; Migration Data Portal, 2023).

מגמה דומה קיימת גם בישראל, שבה למרות הסיוע, קיים שיעור גבוה יחסית של זקנים עולים החיים בעוני, ותחולת העוני בקרב העולים הזקנים גבוהה מתחולת העוני בקרב הזקנים בכלל האוכלוסייה (אליהו, 2017). שיעור העוני בקרב עולים זקנים מבריה"מ לשעבר עמד ב-2014 על 21%, לעומת 11% בלבד בקרב תושבי ישראל ותיקים (שטייר ובלייך, 2014). קבוצת העולים מבריה"מ לשעבר מאופיינת בהון אנושי גבוה (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2006) אך עולים שהגיעו בגיל מבוגר יחסית ועבדו בישראל, הועסקו במקרים רבים בעבודה בתנאי "תת-תעסוקה", כלומר בעבודה שאינה הולמת את הכישורים המקצועיים של העובד, בשכר נמוך (שוורץ, 2009), תוך סיכון לעוני לאחר הפרישה (בן-יהודה, 2016; שפס, 2016; Gorbakkin et al., 2021; 2016). לפיכך, עולים רבים מבריה"מ לשעבר נאלצו להמשיך לעבוד באותן עבודות תת-תעסוקה גם לאחר גיל הפרישה (דולברג, 2013; Khvorostianov & Remennick, 2015). ממצאים דומים על הצורך להמשיך לעבוד בגיל מבוגר בשל קשיים כלכליים נמצאו בישראל גם בקרב עולים זקנים מאתיופיה (בעיקר הגברים ביניהם). הקושי הכלכלי של העולים הזקנים מאתיופיה התקשר לווייתור על מזון, תרופות ושירותים, ולמגורים שאינם מתוחזקים דיים ואינם מתאימים לצורכיהם (כהן ועמיתיה, 2023).

מחסום השפה

אתגר חשוב נוסף בהקשר להשתלבות מהגרים זקנים במדינות ההגירה הוא האתגר הלשוני. מחסומי שפה פוגעים במסוגלותם של המהגרים לתקשר עם סביבתם, לגשת למשאבים ולממש את זכויותיהם,

ונמצאו בקשר עם רווחתם הנפשית הכללית (Hawkins et al., 2022; Ilgaz, 2023; Pot et al., 2020;). מהגרים זקנים מתקשים ברכישת שפה חדשה יותר מאשר מהגרים צעירים. (Salma & Salami, 2020). הסברים שהוצעו לקושי זה מתמקדים בירידה קוגניטיבית הכרוכה בהזדקנות (Arxer et al., 2017;), אך גם במוטיבציה נמוכה יותר לרכישת השפה בזקנה, המתקשרת למוטיבציה נמוכה יותר מזו של המהגרים הצעירים להשתלב בתעסוקה במדינת ההגירה, וכן לפחות הזדמנויות לתרגול השפה כשלא מועסקים (Taylor et al., 2005). חשוב לציין כי קיימים הבדלים גדולים בין רמות ההשכלה של קבוצות מהגרים זקנים וכי בעלי השכלה דלה יותר עלולים להתמודד עם קשיים גדולים יותר ברכישת השפה החדשה (Hawkins et al., 2022). זאת ועוד, מחסום השפה מאפיין מהגרים זקנים חדשים וגם ותיקים; נמצא כי גם מהגרים המתגוררים שנים רבות במדינת ההגירה אינם בהכרח דוברים את השפה בה. יתר על כן, נמצא כי בגיל הזקנה היכולת לדבר בשפת מדינת ההגירה יורדת גם אצל מהגרים ותיקים, בשל הירידה בשימוש בשפה בכלל (Koehn, 2009; Ahmed & Walker, 1997).

גם לעולים המבוגרים מבריה"מ לשעבר ישנם קשיי תקשורת בעברית, גם בקרב אלו החיים בישראל שנים רבות (שרון ועמיתיו, 2013; שנור וכהן, 2020; Dolberg et al., 2019). נטען כי בשל אופי עבודות הדחק שבהן עסקו רבים מהם במשך השנים, המתבצעות לבד או בצוות של דוברי רוסית (כגון עבודה במפעל, בניקיון, בטיפול סיעודי), התקשו העולים ללמוד את השפה העברית לעומק (דולברג, 2013). מגבלת השפה פוגמת ביכולתם לגשת לשירותים ולהשתלב בקהילה הרחבה (Khvorostianov & Remennick, 2015). גם בקרב העולים המבוגרים מאתיופיה נמצא מחסום ניכר של שפה, אשר התקשר לקושי רב במיצוי זכויות (בן-יהודה, 2016) ובשל כך לתלות בבני המשפחה הצעירים בגישה לשירותים (כהן ועמיתיה, 2023).

מחקר קנדי המבוסס על סיפורי הגירה שכתבו מהגרים מבוגרים (בני 55 ומעלה) הדגיש כי מחסומי שפה משפיעים מאוד על בריאות הנפש של מהגרים בגיל מבוגר. היעדר שליטה בשפה הדומיננטית עלול להוביל לבידוד חברתי, לקשיים בנגישות לשירותים, ולפגיעות מוגברת, להתעללות ולהזנחה. לעומת זאת, שיעורי אנגלית כשפה שנייה המותאמים למבוגרים עשויים למלא תפקיד מכריע בקידום בריאות הנפש וחינוך, מעבר להכשרה הלשונית גרידא (Taylor et al., 2005). גם בישראל מתקיימים לימודי עברית באולפנים ייחודיים עבור קשישים, שבהם משך הלימודים כעשרה חודשים בהיקף של 12–15 שעות הוראה שבועיות (משרד החינוך, האגף לחינוך מבוגרים, ל.ת.).

אתגרים חברתיים ותרבותיים

קשיי השפה עלולים להתקשר עבור מהגרים זקנים לתחושות של זרות וניתוק מבחינה תרבותית וחברתית (Hawkins et al., 2022). אף שהסתגלות תרבותית וחברתית עשויה לאתגר מהגרים בכל גיל, היא עלולה להיות קשה במיוחד עבור אנשים זקנים, אשר הרשתות החברתיות שלהם כוללות בעיקר מהגרים מהקבוצה התרבותית שלהם, עם חשיפה מעטה לחברה ולתרבות המקומית (Dolberg et al.,). מחקרים שנערכו בקרב קהילות שונות של מהגרים מבוגרים במדינות שונות מצאו כי מהגרים זקנים נמצאים בסיכון לבידוד חברתי, בעיקר אם אין בסביבתם מהגרים מקבוצת המוצא שלהם (Ciobanu & Fokkema 2021; Guo et al., 2019;). ממחקר בקרב מהגרים סינים בארצות הברית עלה כי תחושת ההדרה החברתית (Koehn et al., 2022).

היא חוויה דומיננטית עבורם בספירות שונות בחיים, כגון יחסים חברתיים ופעילויות, היבטים חברתיים-תרבותיים, קהילה, סביבות חברתיות-תרבותיות, גישה לשירותים ולמשאבים בסיסיים ומעמד חוקי (Xu et al., 2023). לעומת זאת, מחקר שנערך בקרב מהגרים גאורגים בשלוש מדינות באירופה מצא כי הסתגלות סוציו-תרבותית, נכונות לאינטראקציה עם תושבים מקומיים ושטף לשוני בשפת מדינת ההגירה, ניבאו הסתגלות פסיכולוגית חיובית (Shekriladze & Javakhishvili, 2024).

את העולים המבוגרים לישראל מבריה"מ לשעבר ספרות המחקר מתארת כאוכלוסייה מתבדלת במידה רבה. קשיי התקשורת בעברית שמאפיינים רבים מהם מתקשרים גם לאזור המגורים, שכן רבים מהם מתגוררים באזורי מגורים הכוללים דוברי רוסית רבים (דולברג, 2013). מביניהם שיעור גבוה של כ-27% מעולי מדינות בריה"מ לשעבר בדיוור ציבורי או במקבצי דיוור ממשלתיים, חיים בשכונות בעיקר לעולים דוברי רוסית כמותם (שרון ועמיתיו, 2013) ומעדיפים לצרוך שירותים ברוסית (קניפל, 2021; Dolberg et al., 2019). רבים מהם חשים מבודדים עקב הבדלים תרבותיים וקושי להשתלב בחברה החדשה, והדבר עלול להוביל למחסור ברשתות תמיכה חברתיות מחוץ למשפחה הגרעינית (Khvorostianov & Remennick, 2015). עם זאת, מחקר מוקדם מצא כי המהגרים המבוגרים פיתחו דרכים להזדהות עם מדינתם החדשה. כיוון שהרשתות החברתיות שלהם היו מוגבלות לקהילת המהגרים יוצאי בריה"מ, רובם לא ראו את השליטה המוגבלת שלהם בעברית כמכשול משמעותי לאינטגרציה ובאופן כללי תפסו את חוויית ההגירה שלהם כמורכבת אך חיובית (Remmenick, 2003).

בריאות נפשית

אתגר מרכזי נוסף עבור מהגרים זקנים הוא בריאות הנפש שלהם. ספרות המחקר מראה באופן עקבי כי מהגרים מבוגרים נמצאים בסיכון לדיכאון (Guo et al., 2019; Guo & Stensland, 2018; Jang & Tang, 2022; Ladin & Reinhold, 2013; Ciobanu & Fokkema 2021; de Jong Gierveld et al., 2015; Dolberg et al., 2019; Guo et al., 2019; Koehn et al., 2022). סקירה שיטתית עדכנית של גורמים חברתיים המשפיעים על בריאות הנפש של מהגרים זקנים (שאינם פליטים) הצביעה על גורמים הפועלים ברמה האישית, ברמה של היחסים וברמה המבנית. ברמה האישית הגירה בגיל מבוגר יותר התקשרה לקשיי הסתגלות גדולים יותר, ונמצא כי תפקידי מגדר מסורתיים עשויים להקל את ההסתגלות הראשונית אך להגביל הזדמנויות לטווח הארוך. נוכחות בן/בת זוג, תעסוקה, יציבות כלכלית ויכולת לשמר מנהגים תרבותיים נמצאו כגורמים מגינים. ברמת היחסים, הדינמיקה המשפחתית היא ציר מרכזי; יחסים חיוביים עם בני משפחה מספקים תמיכה חיונית, אך שינויים בתפקידים המשפחתיים עלולים להוות מקור ללחץ, וציפיות תרבותיות לתמיכה משפחתית עשויות להוביל לאכזבה כאשר אינן מתממשות בסביבה החדשה. ברמה המבנית, מחסומי שפה זוהו כגורם החשוב ביותר, המשפיע על כל היבטי החיים של המהגר המבוגר. נוסף על כך, נמצא כי מדיניות הגירה מגבילה, קשיים בגישה לשירותי בריאות ורווחה, ואפליה במערכות שירותים הם חסמים גדולים להסתגלות מוצלחת ולשמירה על בריאות נפשית תקינה (Bhatia et al., 2024).

לצד זאת, במחקר שהשווה בין מהגרים סינים זקנים בבוסטון ובין זקנים סינים בשנגחאי הציגו הזקנים המהגרים בבוסטון, בניגוד למצופה ולמרות קשיי ההגירה, ציוני תסמיני דיכאון נמוכים יותר לעומת הזקנים שלא היגרו, אשר עשויים להצביע על החוסן של המהגרים (Wu et al., 2010). ממצאים

אלה תמכו ב"אפקט המהגר הבריא", תופעה אפידמיולוגית שבה מהגרים חדשים מציגים, בממוצע, מצב בריאותי טוב יותר מזה של האוכלוסייה המקומית במדינת היעד, בשל סלקציה עצמית של מהגרים בריאים יותר, מדיניות הגירה המעדיפה מועמדים בריאים, ובמקרים מסוימים אורח חיים בריא יותר במדינת המוצא (Ichou & Wallace, 2019).

כמו בקבוצות מהגרים זקנים אחרות, בקרב העולים מבריה"מ לשעבר בישראל נמצאו שיעורים גבוהים יחסית של מצוקה נפשית (Mirsky, 2009; Dolberg et al., 2019; Elbaz et al., 2024) ושל בדידות, אם כי נמצאו גם עדויות לירידה הדרגתית בבדידות (Dolberg et al., 2016). בעבר נמצא כי קבוצה זו צורכת תרופות פסיכיאטריות בשיעור גבוה יותר משיעור זה בקבוצות אחרות (Ayalon et al., 2011). עוד נמצא כי שיעורי האובדנות בקרב בני הקבוצה גבוהים משיעורים אלה בקרב זקנים שאינם מהגרים ובקרב עולים צעירים יותר מבריה"מ לשעבר (גולדברגר ועמיתותיה, 2023; Mirsky et al., 2012). לצד הקשיים, זוהו אצלם חסמים לפנייה לעזרה: קשיים בעברית, מידע מועט, סטיגמה על קבלת סיוע, חשדנות ואי-אמון במערכת, היעדר הנגשה תרבותית ולשונית, וכן נורמות תרבותיות סובייטיות השוללות שיתוף במצוקות ובסיוע נפשי (קנייפל, 2021, 2023; Dolberg et al., 2019). גם בקרב העולים הזקנים מאתיופיה זוהו חסמים בגישה לשירותים, ונמצאה העדפה לטיפול מסורתי (כהן ועמיתיה, 2023). נמצא כי מערכת בריאות הנפש בישראל אינה מותאמת תרבותית ליוצאי אתיופיה, וזאת אף על פי ששיעורם של עולי אתיופיה באשפוזי בריאות הנפש גבוה במידה ניכרת משיעור זה באוכלוסייה הכללית (מיזל, 2024). במשך השנים נמצא כי שיעורי האובדנות של העולים בני ה-65 ויותר מאתיופיה גבוהים יותר משיעורי האובדנות בכל הקבוצות החברתיות האחרות (גולדברגר ועמיתותיה, 2023).

בריאות גופנית

ביחס לבריאותם הגופנית של מהגרים זקנים, נמצא כי מהגרים זקנים מתמודדים עם יותר בעיות בריאות ומחלות כרונית מבני גילם שאינם מהגרים (Hawkins et al., 2022; Jang et al., 2022). גורמי סיכון המתקשרים לבריאות ירודה באוכלוסייה זו הם קשיי בריאות שלא טופלו כראוי במשך החיים וגישה מוגבלת לטיפול רפואי בגיל מבוגר (Goodall et al., 2010; Nazroo, 2006), הכנסות נמוכות וגישה מוגבלת לביטוח בריאות (Markides & Rote, 2019), וכן מחסום השפה. אלה עלולים להתקשר גם לאוריינות בריאות נמוכה, העלולה להשפיע על יכולתם של מהגרים זקנים להתמצא במערכות הבריאות ולפעול על פי הנחיות רפואיות (Hawkins et al., 2022; Taylor et al., 2005).

תופעת "אפקט המהגר הבריא" שהוזכרה קודם לכן נבחנה בעיקר בהקשר לבריאותם הגופנית של המהגרים, והיא מצביעה על יתרון בריאותי ראשוני, ורלוונטית במיוחד בקרב מהגרים חדשים וצעירים (Ichou & Wallace, 2019; Markides & Rote, 2019). עם זאת, סקירה מקיפה של מחקרים בנושא שנערכו בקרב מהגרים לארצות הברית, לקנדה ולאוסטרליה מצאה כי יתרון זה נוטה להצטמצם בתוך 10–20 שנים מההגעה, ובגיל מבוגר מהגרים רבים מפתחים שיעורי תחלואה ומוגבלות גבוהים יותר מילידי המקום. גורמים כגון חשיפה מצטברת ללחצי הסתגלות, אפליה, עבודות פיזיות מאומצות ואימוץ התנהגויות בריאות של מדינת ההגירה עשויים להסביר את הירידה ביתרון הבריאותי. זאת ועוד, מהגרים מבוגרים עשויים להיות נבחרים (כלומר, כאלה שעברו סלקציה) מבחינה בריאותית פחות מאשר מהגרים צעירים, מכיוון שהם לעיתים קרובות מהגרים לצורך איחוד משפחות

ולא בעקבות הזדמנויות עבודה. חשוב לציין כי קיימים הבדלים גדולים בין קבוצות מהגרים שונות; מהגרים היספנים ואסיאתים, למשל, מציגים לעיתים יתרונות בריאותיים ייחודיים (Markides & Rote, 2019).

מעניין לציין כי בישראל נמצא אפקט הפוך: במחקר שבחן את מצב הבריאות של עולים מבוגרים (בני חמישים ומעלה) בישראל לעומת מצבם של מהגרים ב-16 מדינות באירופה, נמצאו הבדלים משמעותיים בין ישראל לאירופה. בעוד באירופה מהגרים חדשים מדווחים לרוב על בריאות טובה יותר מזו שמדווחים עליה ילידי המקום, באופן התואם ל"אפקט המהגר הבריא", בישראל זוהתה תופעה שכונתה "אפקט המהגר החולה": העולים מדווחים על בריאות טובה פחות מזו של ילידי הארץ, מגמה שנמשכת עד כשני עשורים לאחר ההגירה. עוד נמצא כי עולים בישראל צורכים יותר תרופות מרשם מילידי הארץ, בעוד באירופה המגמה הפוכה. המחקר מקשר את הממצאים למדיניות ההגירה הייחודית בישראל, המעודדת עלייה יהודית ללא הטלת מגבלות גיל או מגבלות בריאות, תוך התייחסות להגירה זו כשיבה הביתה ולא כהגירה מסורתית (Constant et al., 2018).

בהלימה לכך, במהלך השנים נמצא כי אוכלוסיית העולים הזקנים מבריה"מ לשעבר בישראל סובלת מבעיות בריאות בשיעור גבוה מזה של כלל האוכלוסייה בישראל (Baron-Epel et al., 2017). מצבם הרפואי השברירי של רבים מהעולים המבוגרים מגביל את יכולתם לקיים חיים פעילים, לטייל או להשתתף בפעילויות בקהילה, ובכך תורם עוד יותר לתחושת הבידוד והתלות שלהם בבני משפחותיהם (Khvorostianov & Remennick, 2015). בקרב זקנים שעלו מאתיופיה לישראל נמצאו בעיות בריאות ייחודיות, הקשורות למעבר לאורח חיים מערבי, ולצידן מודעות נמוכה, קושי בניהול הטיפול וקושי במימון התרופות. אנשי מקצוע מתחומי הבריאות והרווחה שרואיינו טענו כי שירותי הבריאות אינם מותאמים לעולים הזקנים מאתיופיה מבחינה תרבותית ולשונית, עד כדי סיכון לנטילת תרופות לא נכונה בשל קשיים בתקשורת (כהן ועמיתיה, 2023).

אתגר היחסים המשפחתיים

היחסים שבין המהגרים הזקנים לבני משפחותיהם מהווים אף הם נושא מורכב. נמצא כי איכות היחסים הבין-דוריים היא בעלת חשיבות רבה לרווחת המהגרים המבוגרים (Cao, 2021; Jang & Tang, 2022). במקרים רבים מהגרים זקנים מתגוררים עם ילדיהם עקב אילוצים כלכליים, צורך הדדי בעזרה או נורמות תרבותיות (Jang et al., 2020), והדבר עשוי להוביל לדינמיקה משפחתית מורכבת. גם ללא מגורים משותפים, נמצאה תלות של מהגרים מבוגרים בילדיהם, הכוללת סיוע כלכלי, לשוני ויומיומי, כגון התמודדות עם ביורוקרטיה והסעות. תלות זו עלולה לשנות את דינמיקת הכוח המשפחתית ולגרום למתחים, ופערי התאקלמות בין הדורות עלולים להוביל לקונפליקטים (Ayika et al., 2018; Bhatia et al., 2024). ערכים תרבותיים של קשרים משפחתיים חזקים וכיבוד הורים מעצבים את ציפיות הטיפול בהורים המבוגרים בקבוצות אתניות רבות (Andruske & O'Connor, 2020), אך עלולים לא להתאים למציאות במדינת ההגירה (Ayika et al., 2018; Cao, 2021). אף על פי שטיפול משפחתי הוא נפוץ ובדרך כלל מועדף על ידי המהגרים הזקנים, הוא מציב אתגרים ייחודיים לבני המשפחות, כגון ציפיות סותרות וחוסר היכרות עם שירותים זמינים שעשויים היו לסייע להם (Andruske & O'Connor, 2020; Ayika et al., 2018; Hierofani & van Riemsdijk, 2024).

השלכות ההגירה על היחסים בין המבוגרים לבני משפחתם נחקרו גם בישראל. בקרב מבוגרים שעלו מאתיופיה דווח על שינוי בתפקידים המגדריים לאחר ההגירה, כלומר הנשים תפסו בישראל תפקידים שהוגדרו לפני כן כ"גבריים" (כגון עבודה מחוץ לבית) ואילו הגברים קיבלו תפקידים שהוגדרו באתיופיה כ"נשיים" (כגון עבודות בתוך הבית), סמכותם ירדה ומקומם המרכזי במשפחה נשלל (קפלן ושרעבי, 2013). למציאות זו יש השפעות על חיי היום-יום של הזקנים האתיופיים; היא יוצרת קונפליקטים משפחתיים, תחושת נחיתות ופגיעה ברווחתם הנפשית (כהן ועמיתיה, 2023). מחקר שעסק ביחסים בין-דוריים במשפחות של עולים מבריה"מ לשעבר בישראל מצא כי ככל שהעולים המבוגרים מזדקנים, כך נעשים רבים מהם תלויים יותר בילדיהם הבוגרים לתמיכה, ועלולים להיווצר בשל כך מתח והיפוך תפקידים דינמיקה המשפחתית. ציפיות תרבותיות לצד אילוצי המציאות החדשה בישראל יוצרים דינמיקה מורכבת בין הדורות, ותכופות מובילים לאי-הבנות ולקונפליקטים. על מנת להתמודד עם האובדנים והקשיים, המהגרים הזקנים מאמצים אסטרטגיות התמודדות שונות: מושם דגש על תפקידים המשפחתי, על חיפוש קשרים חברתיים, על שימור התרבות, על שימוש בשירותים פורמליים ועל קביעת גבולות מול בני המשפחה. אסטרטגיות אלה משקפות את החוסן ואת יכולת ההסתגלות שלהם, על רקע שינויי חיים גדולים שהם חווים (Khorostianov & Remmenick, 2015).

קשיים ופגיעויות לצד משאבים וחוסן

המחקר על מהגרים מבוגרים מפרספקטיבה של פגיעויות (Vulnerabilities) הוא מהנושאים הבולטים ביותר בספרות העוסקת באוכלוסייה זו (Ciobanu et al., 2020). אלא ששיח הפגיעות בעייתי בהקשר להכללות ולסטריאוטיפים שהוא עלול לקשר למהגרים זקנים. כך למשל, ניתוח המדיניות השוודית בנוגע למהגרים מבוגרים ולזקנים מצא כי הנחת הפגיעות שלהם, המבוססת על מחקרים לגבי קבוצות מהגרים ספציפיות, הביאה לכך שמתכנני שירותים בשוודיה החלו לראות את כלל המהגרים המבוגרים כ"אחרים בעייתיים" (Torres, 2006). ההנחות וההכללות לגבי מהגרים מבוגרים, ותפיסתם כחלשים או תלותיים בלבד, בלי לקחת בחשבון את המגוון הרחב של חוויותיהם, כישוריהם ומשאביהם, עלולות להחמיר את ההדרה והאפליה שהם חווים במערכות הבריאות והרווחה. לפיכך מתעורר הצורך להרחיב את השיח על מהגרים זקנים כך שיכלול גם את הכוחות והמשאבים שיש להם (Ciobanu et al., 2020).

מחקרים עדכניים מצביעים על חוזקות, על משאבים אישיים ועל אסטרטגיות התמודדות המסייעים לחוסנם של מהגרים מבוגרים בהתמודדות עם אתגרי ההגירה בזקנה (Cerafica et al., 2018; Li et al., 2018; Klokietes et al., 2020; Ciobanu & Fokkema, 2021; 2019). משאבים כמו עצמאות ואוטונומיה (Li et al., 2018; Guo et al., 2022), קבלה של המציאות (דולברג ולב, 2024; Li et al., 2018), פנייה לתמיכה במוסדות ובקהילות דת (Guo et al., 2022; Bhatia et al., 2024), שימוש בידע תרבותי ובניסיון החיים (דולברג ולב, 2024; Ciobanu et al., 2020), תמיכה משפחתית וקהילתית (Ciobanu & Fokkema, 2021; Jang & Tang, 2022; Khorostianov & Remmenick, 2015), שימוש בטכנולוגיה ובמדיה חברתית (Khorostianov, 2016; He et al., 2024; Bhatia et al., 2024) היו אסטרטגיות התמודדות חשובות ומקורות חשובים לתמיכה.

לדוגמה, מחקר שבחן את חוויותיהם של מהגרים זקנים מסין לארצות הברית מצא כי בניגוד לאמונות הרווחות, הזקנים הסינים נטו להסתמך בעיקר על עצמם ועל תמיכת הקהילה, ולא על ילדיהם, לקבלת טיפול. אל מול אתגרי השפה, הבידוד החברתי והבדידות זוהו אצלם ארבעה גורמי חוסן מרכזיים: קבלת המציאות ואופטימיות, עצמאות ואוטונומיה, תמיכה חברתית בלתי פורמלית, ושימוש במערכת הרווחה החברתית הפורמלית (Li et al., 2018). מחקר אחר, שעסק בחוויות של מהגרים רומנים זקנים בשווייץ, מצא כי בעקבות החוויות הקשות שעברו ברומניה הקומוניסטית, המהגרים הרומנים הזקנים בנו חוסן המסייע להם להתמודד עם מצבים מאתגרים. חוויות החיים שלהם כיוונו אותם לאמץ דרכים להימנע מבדידות, ואף סייעו להם לפתח אסטרטגיות הגנה והתמודדות עימה (Ciobanu & Fokkema, 2021). מחקר ישראלי שבחן את משאבי ההתמודדות של עולים מבריה"מ לשעבר לישראל בתקופת מגפת הקורונה מצא כי מאפיינים תרבותיים שהם זיהו כ"סובייטיים" כגון ארגון ותכנון, ציות לסמכות ומשמעת, היו גורמים מגינים מפני השלכות המגפה. על אף מורכבויות התקופה והאתגרים הרבים שהעמידה, סייעו להם ניסיון חייהם העשיר והחוסן שפיתחו במהלך חייהם בהתמודדות (דולברג ולב, 2024).

דיון וסיכום

העלייה בתוחלת החיים והגידול בשיעור המהגרים הזקנים במדינות מערביות (Torres & Hunter, 2023) מדגישים את החשיבות שבפיתוח מדיניות מקיפה להתמודדות עם הצרכים והאתגרים הייחודיים של אוכלוסייה זו. סקירה זו בחנה את המדיניות כלפי מהגרים מבוגרים זקנים במדינות שונות ובישראל, תוך התמקדות באתגרים המרכזיים ובמשאבים העומדים לרשותם. אוכלוסיית המהגרים הזקנים מתאפיינת בהטרונגיות גדולה, אך יחד עם זאת חולקת פגיעות ייחודית בזיקה להצטלבות של צירי זהות כמו גיל הגירה, השכלה ומצב כלכלי, המשפיעים אלה על אלה ומעצימים את הפגיעות (Brotman et al., 2020; Ferrer et al., 2017; Koehn et al., 2022). התוצאה היא פגיעה מצטברת המדגישה את הצורך בפיתוח מדיניות רב-ממדית המתחשבת בהיבטים המגוונים של הפגיעויות הללו. לצד זאת, חשוב לקחת בחשבון גם את הכוחות והמשאבים שהמהגרים המבוגרים והזקנים מביאים עימם.

המודל הייחודי של מדיניות ההגירה (העלייה) הישראלית, המבוסס על חוק השבות, מספק דוגמה מעניינת להתמודדות עם אוכלוסייה מגוונת הכוללת מהגרים מבוגרים רבים. מחד גיסא, ישראל מציעה תמיכה רבה לעולים מבוגרים, כולל זכויות סוציאליות ובריאותיות מיידיות. מאידך גיסא, קשיים מבניים כמו מחסומי שפה, מחסור בתעסוקה תואמת ואתגרים חברתיים ותרבותיים נותרו בעיות מרכזיות, כמו אלו הנצפות במדינות הגירה אחרות.

נמצא כי מחסומי השפה הם מכשול מרכזי העומד בפני מהגרים זקנים בישראל ובעולם (Hawkins et al., 2022; Dolberg et al., 2019). בישראל אולפני עברית ייחודיים מספקים תשתית ללימוד שפה בגיל מבוגר, אך מן הממצאים עולה כי נדרשים הרחבתם ושיפור נגישותם. כפי שעלה בסקירה, שליטה בשפה אינה משפיעה רק על תקשורת יומיומית אלא גם על נגישות לשירותים, על רווחה נפשית ועל מצב בריאותי (Bhatia et al., 2024; Hawkins et al., 2022; Khvorostianov &).

(Remennick, 2015; Pot et al., 2020; Taylor et al., 2005). תוכניות הכשרה בשפה צריכות לכלול מרכיבים המתמקדים בצרכים המיוחדים של מבוגרים, כמו למידה בקצב איטי יותר ודגש על סיטואציות חברתיות ותרבותיות רלוונטיות.

נוסף על כך, קשיים כלכליים הם אתגר גדול עבור מהגרים מבוגרים במדינות רבות וגם בישראל (שטייר ובלייך, 2014; Gustafsson et al., 2021). אף על פי שישראל מציעה תמיכה ייחודית באמצעות גמלאות ייעודיות, חלק מהעולים הזקנים מתמודדים עם עוני ותלות כלכלית בבני משפחתם (אליהו, 2017). נדרשת הרחבת תוכניות התערבות כלכליות לאוכלוסיות אלה, כולל ייעוץ פיננסי מותאם ותוכניות תעסוקה רלוונטיות לבני גיל מבוגר.

בהיבט החברתי-תרבותי, הסקירה מצביעה על כך שמהגרים זקנים רבים מתמודדים עם בידוד חברתי וניכור תרבותי, בייחוד כאשר רשתות התמיכה שלהם מוגבלות לקהילת המהגרים (Ciobanu & Fokkema, 2021; Dolberg et al., 2019). מהגרים צעירים משתלבים בחברה ובתרבות דרך מסגרות פורמליות, ואילו מהגרים בגיל פרישה עלולים להתקשות בכך יותר. נדרשת חשיבה מעמיקה על פיתוח התערבויות ייעודיות שיקדמו השתלבות מבוגרים זקנים. אלה יכולות להיות התערבויות ברמת הקהילה והרשות המקומית, כגון קבוצות תמיכה או תוכניות מנטורינג, וגם התערבויות ברמה הרחבה יותר, שיעודדו תעסוקה מקצועית, התנדבות או עידוד פנאי עבור עולים בגיל מבוגר. נוסף על כך, יש להדגיש את חשיבותם של מקומות מפגש רב-תרבותיים שמאפשרים למהגרים ולמקומיים ליצור קשרים משמעותיים.

השיח על כשירות תרבותית בשירותי הבריאות והרווחה משמעותי במיוחד עבור מהגרים זקנים. היעדר כשירות כזו עשוי להוביל להדרה, לאי-הבנות ולפגיעה באיכות השירות (Ahmed, 2016; Brotman et al., 2020; Verhagen et al., 2013). בישראל, על אף קיומן של יוזמות ייחודיות כמו מועדוני קשישים בשפת האם, קיימים פערים בהנגשת שירותים ובכוח האדם המיומן לעבוד עם אוכלוסיות מגוונות (קניפל, 2021; כהן ועמיתיה, 2023). לפיכך, מחקרים עתידיים צריכים להתמקד בהערכת היוזמות הקיימות ובבחינת דרכים להרחבתן.

סוגיה מרכזית נוספת מתמקדת במהגרים המגיעים למדינת היעד בגיל הביניים. אתגרי ההשתלבות בגיל מבוגר משפיעים על תקופת זקנתם, כאשר הקשיים הכלכליים והחברתיים שהם חווים לאורך זמן מתפתחים ומסתעפים לתחומי חיים נוספים. אף שנושא זה זכה להתייחסות מחקרית בישראל (דולברג, 2013; שרון ועמיתיו, 2013) ואף הוביל ליישום תוכניות התערבות ייעודיות (קינג וולדה-צדיק, 2006), עדיין קיים צורך בגיבוש מדיניות מקיפה ובפיתוח התערבויות אפקטיביות. מטרתן של אלו תהיה לקדם את השתלבותם המוצלחת של מהגרים בגיל הביניים, ובכך להפחית את רמת פגיעותם גם בשלבי החיים המאוחרים יותר, בתקופת הזקנה.

הרכב האוכלוסייה הייחודי בישראל, שבה מרבית הזקנים הם למעשה עולים (שנור וכהן, 2022), מדגיש את מעמדה כחברה חדשה יחסית. שיעורם הגדול של העולים המבוגרים מציב את ישראל בעמדה פוטנציאלית של מובילה עולמית בפיתוח מדיניות קליטה למבוגרים. הידע והניסיון רבי-הערך שנצברו בשטח, המתבטאים ביוזמות כגון אולפני עברית ייעודיים למבוגרים, מקבצי דיור מותאמים לעולים ויוזמות ייחודיות כגון גינות קהילתיות עבור העולים המבוגרים מאתיופיה, ראויים להפצה במדינות נוספות המתמודדות עם אתגרים דומים. נוכח זאת, מתחדד הצורך במחקר מעמיק שיבחן

את האפקטיביות של תוכניות אלו בקידום השתלבותם ורווחתם הנפשית של העולים המבוגרים. מחקר מסוג זה עשוי לתרום תרומה גדולה לעיצוב מדיניות מבוססת ראיות בתחום הגירת מבוגרים. מגבלות סקירה זו נעוצות בכך שהיא מתבססת על גישה נרטיבית ולא שיטתית. כמו כן, חלק מהמחקרים הנסקרים מתמקדים באוכלוסיות ייחודיות שאינן בהכרח מייצגות את כלל המהגרים הזקנים. מחקרים עתידיים צריכים להתמקד בהיבטים כמו השוואת מדיניות בין מדינות, השפעות ארוכות טווח של תהליכי קליטה והבדלים בתוך קבוצות מהגרים. לצד בחינת אסטרטגיות לקליטה והשתלבות והתייחסות לצרכים הייחודיים של עולים מבוגרים, חשוב להדגיש גם את פוטנציאל התרומה שלהם לחברה הקולטת.

הבנת המורכבויות של הגירת מבוגרים קריטית אפוא לפיתוח שירותים ומדיניות מותאמים. ישראל, עם אופייה כמדינת עלייה ייחודית, מציעה מקרה בוחן לפיתוח יוזמות חדשניות. הרחבת המחקר בתחום, בדגש על שילוב בין פגיעות לחוסן, תוכל לסייע לא רק לפרקטיקה ולמדיניות בישראל אלא גם למדינות אחרות המתמודדות עם אתגרים דומים.

רשימת מקורות

- אליהו, א' (2017). *נתונים על עוני בקרב עולים*. הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/38afa35a-c0e6-e611-80ca-00155d020699/2_38afa35a-c0e6-e611-80ca-00155d020699_11_7481.pdf
- אליהו, א' (2022). *נתונים על עלייה לישראל מאוקראינה ורוסיה בשנת 2022*. הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/923f8352-c370-ed11-814f-005056aac6c3/2_923f8352-c370-ed11-814f-005056aac6c3_11_19829.pdf
- בן-יהודה, צ' (2016). *צרכים ומענים לציבור העולים הקשישים בתחומי הרווחה*. הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
<https://din-online.info/pdf/kn113.pdf>
- גולדברג, נ', אבורבה, מ', וחקלאי, צ' (2023). *אובדנות בישראל*. משרד הבריאות.
https://www.gov.il/BlobFolder/reports/suicides/he/files_publications_units_info_loss_2022.pdf
- דולברג, פ' (2013). *חוויות הגיל של מהגרים מבוגרים*. *גרונטולוגיה וגריאטריה: כתב עת בנושאי הזיקנה*, 40 (2-3), 79-108.
- דולברג, פ' ולב, ש' (2024). *גורמי סיכון ומוגנות ומשאבי התמודדות בקרב זקנים מהגרים במהלך מגפת הקורונה*. הוצג בפורום החוקרים של מרכז מינרבה לחקר אוכלוסיות מודרות בזיקנה, אוניברסיטת חיפה.
- הכנסת (1950). חוק השבות התש"ו-1950.
<https://main.knesset.gov.il/activity/legislation/laws/pages/lawprimary.aspx?lawitemid=2000587>

- הכנסת (1995). חוק הביטוח הלאומי התשנ"ה-1995.
<https://main.knesset.gov.il/activity/legislation/laws/pages/lawprimary.aspx?lawitemid=2000198>
- הכנסת (1994). ביטוח הבריאות הממלכתי התשנ"ד-1994
https://fs.knesset.gov.il/13/law/13_lsr_211132.PDF
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2006). אוכלוסיית עולי בריה"מ (לשעבר) נתונים נבחרים 2000-2001.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2024). העלייה לישראל 2023.
https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2024/234/01_24_234b.pdf
- המוסד לביטוח לאומי (ל.ת.). עולים חדשים - זכויות לפי קבוצות אוכלוסייה.
<https://www.btl.gov.il/ZcuyotAsdience/oleChdash/Pages/default.aspx>
- כהן, י', ברג-ורמן, א', קלסי רטה, ח', חניצקי, ש' (2023). בין שני עולמות: זקנים יוצאי אתיופיה - צרכים, חוזקות ואתגרים. מאירס ג'וינט ברוקדייל.
<https://brookdale.jdc.org.il/publication/between-two-worlds-older-adults-of-ethiopian-origin-needs-strengths-and-challenges/>
- מייזל, י' (2024). נתונים על מצב הבריאות של יוצאי אתיופיה. הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/e0e08b83-2fcf-ee11-815f-005056aac6c3/2_e0e08b83-2fcf-ee11-815f-005056aac6c3_11_20620.pdf
- משרד החינוך, האגף לחינוך מבוגרים (ל.ת.). אולפנים לרכישת השפה העברית. https://adult-education.education.gov.il/inheritance_language/ulpan/
- משרד העלייה והקליטה (2024). נתוני עלייה לשנת 2023 - סיכום שנתי.
https://www.gov.il/he/pages/aliyah_2023
- משרד העלייה והקליטה (ל.ת.). מדריך הזכויות לעולים חדשים.
<https://www.gov.il/he/departments/guides/new-olim-rights-guide>
- קינג, י', וולדה-צדיק, א' (2006). דפוסי השתלבות בתעסוקה של עולים חדשים גילאי 22-64. מאירס ג'וינט מכון ברוקדייל, המרכז לחקר קליטת העלייה.
- קנייפל, י' (2021). "לתקשר זה עם זה ולהרגיש בבית": משאבי התמודדות של מהגרים מברית המועצות לשעבר המטפלים בבן משפחה עם מחלת נפש קשה. *חברה ורווחה*, מ"א(4), 539-515.
- קנייפל, י' (2023). להיות מהגר-מטפל: חווית הנטל של יוצאי ברית המועצות לשעבר המטפלים בבן משפחה עם מחלת נפש קשה. *ביטחון סוציאלי*, 119, 109-140.
- קפלן, א' ושרעבי, ר' (2013). זקנים מאתיופיה במעבר בין-תרבותי בישראל. *גרונטולוגיה וגריאטריה*, מ(2-3), 49-78.
- שוורץ, א' (2009). מצבם הכלכלי של עולים חדשים, בפרט אלו שעלו לאחר גיל 45. הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/3b526b58-e9f7-e411-80c8-00155d010977/2_3b526b58-e9f7-e411-80c8-00155d010977_11_7529.pdf

שטייך, ח' ובלייך, ח' (2014). *עוני בקרב האוכלוסיה המבוגרת בישראל*. בתוך ד' בן-דוד (עורך), דו"ח מצב המדינה – חברה, כלכלה ומדיניות 2014. מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל. 376–341.
<https://www.taubcenter.org.il/wp-content/uploads/2020/12/h2014.14povertyintheelderlypopulation.pdf>

שנור, י' וכהן, י' (2022) (עורכים). *בני 65+ בישראל: שנתון סטטיסטי*. מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל.
<https://brookdale.jdc.org.il/publication/statistical-abstract-elderly-israel-2022/>
 שפס, מ' (2016). נתונים נבחרים על אוכלוסיית עולי ברית המועצות-לשעבר, לרגל עשרים וחמש שנה לגל העלייה. *הד האולפן החדש*, 105, 83–62.

שרון, א', ברודסקי, ג' ובאר, ש' (2013). *עולים בני 65+ מברית המועצות לשעבר: מאפיינים כלכליים, חברתיים ומאפייני דיור*. מכון ברוקדייל, המרכז לחקר הזיקנה.
https://brookdale-web.s3.amazonaws.com/uploads/2018/01/651-13_Heb_report.pdf

Amit, K. & Litwin, H. (2010). The Subjective Well-being of Immigrants Aged 50 and Older in Israel. *Social indicators research*, 98(1), 89–104.

Ahmad, W. I. & Walker, R. (1997). Asian Older People: Housing, Health and Access to Services. *Ageing & Society*, 17(2), 141–165.

Ahmed, A. (2016). UK's Elderly Care and Migration Regimes. In S. Torres & U. Karl (Eds.), *Ageing in Contexts of Migration* (pp. 56–66). Routledge.

Andruske, C. L. & O'Connor, D. (2020). Family Care Across Diverse Cultures: Re-Envisioning Using a Transnational Lens. *Journal of Aging Studies*, 55.
<https://doi.org/10.1016/j.jaging.2020.100892>.

Arxer, S. L., Ciriza, M. del P. & Shappeck, M. (2017). Late-Life Second Language Acquisition: Cognitive and Psycholinguistic Changes, Challenges, and Opportunities. In S. L. Arxer, M. del P. Ciriza & M. Shappeck (Eds.), *Aging in a Second Language: A Case Study of Aging, Immigration, and an English Learner Speech Community* (pp. 47–67). Springer International Publishing.

Ayalon, L., Gross, R., Yaari, A., Feldhamer, E., Balicer, R. & Goldfracht, M. (2011). Characteristics Associated with Purchasing Antidepressant or Antianxiety Medications through Primary Care in Israel. *Psychiatric Services*, 62(9), 1041–1046.

Ayalon L., Doron I., Bodner E. & Inbar N. (2014). Macro-and Micro-Level Predictors of Age Categorization: Results from the European Social Survey. *European Journal of Ageing*, 11(1), 5–18.

Aydemir, A. (2013). Skill-Based Immigrant Selection and Labor Market Outcomes by Visa Category. In Amelie F. Constant & Klaus F. Zimmermann (Eds.), *International Handbook on the Economics of Migration* (pp. 432–452). Edward Elgar publishing.

- Ayika, D., Dune, T., Firdaus, R. & Mapedzahama, V. (2018). A Qualitative Exploration of Post-Migration Family Dynamics and Intergenerational Relationships. *Sage Open*, 8(4). <https://doi.org/10.1177/2158244018811752>
- Bacong, A. M. & Doan, L. N. (2022). Immigration and the Life Course: Contextualizing and Understanding Healthcare Access and Health of Older Adult Immigrants. *Journal of aging and health*, 34(9–10), 1228–1243.
- Baron-Epel, O., Berardi, V., Bellettiere, J. & Shalata, W. (2017). The Relation Between Discrimination, Sense of Coherence and Health Varies According to Ethnicity: A Study Among Three Distinct Populations in Israel. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 19(6), 1386–1396.
- Bhatia, P., McLaren, H. & Huang, Y. (2024). Exploring Social Determinants of Mental Health of Older Unforced Migrants: A Systematic Review. *The Gerontologist*, 64(6). <https://doi.org/10.1093/geront/gnae003>
- Bolzmann, C., Poncioni-Derigo, R., Vial, M. & Fibbi, R. (2004). Older Labour Migrants' Well-being in Europe: The Case of Switzerland. *Ageing and Society*, 24(3), 411–429.
- Brotman, S., Ferrer, I. & Koehn, S. (2020). Situating the Life Story Narratives of Aging Immigrants within a Structural Context: The Intersectional Life Course Perspective as Research Praxis. *Qualitative Research*, 20(4), 465–484.
- Camarota, S. A. & Zeigler, K. (2019, July 1). *Immigrants Are Coming to America at Older Ages*. CIS.Org. <https://cis.org/Report/Immigrants-Are-Coming-America-Older-Ages>
- Cao, X. (2021). Intergenerational Relations of Older Immigrants in the United States. *Sociology Compass*, 15(8). e12908. <https://doi.org/10.1111/soc4.12908>
- Choi, S. (2011). A Critical Review of Theoretical Frameworks for Health Service Use among Older Immigrants in the United States. *Social Theory & Health*, 9(2), 183–202. <https://doi.org/10.1057/sth.2010.13>
- Ciobanu, R. O. & Fokkema, T. (2021). What Protects Older Romanians in Switzerland from Loneliness? A Life-Course Perspective. *European Journal of Ageing*, 18(3), 323–331.
- Ciobanu, R. O., Fokkema, T. & Nedelcu, M. (2017). Ageing as a Migrant: Vulnerabilities, Agency and Policy Implications. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(2), 164–181.
- Ciobanu, R. O., Nedelcu, M., Soom Ammann, E. & van Holten, K. (2020). Intersections between Ageing and Migration: Current Trends and Challenges: Editorial. *Swiss Journal of Sociology*, 46(2), 187–197. <https://doi.org/10.2478/sjs-2020-0010>
- Constant, A. F., García-Muñoz, T., Neuman, S. & Neuman, T. (2018). A "Healthy Immigrant Effect" or a "Sick Immigrant Effect"? Selection and Policies Matter. *The European Journal of Health Economics*, 19(1), 103–121. <https://doi.org/10.1007/s10198-017-0870-1>
- Crenshaw, K. W. (2017). *On Intersectionality: Essential Writings*. The New Press.

- De Haas, H., Natter, K. & Vezzoli, S. (2015). Conceptualizing and Measuring Migration Policy Change. *Comparative Migration Studies*, 3, 1–21.
- De Jong Gierveld, J., Van der Pas, S. & Keating, N. (2015). Loneliness of Older Immigrant Groups in Canada: Effects of Ethnic-Cultural Background. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*, 30(3), 251–268.
- Dolberg, P., Trummer, U. & Sigurðardóttir, S.H. (2018). Ageism in Immigration Policies. In L. Ayalon & C. Tesch-Roemer (Eds.), *Contemporary Perspectives on Ageism* (pp. 177–191). Springer
- Dolberg, P., Shiovitz-Ezra, S. & Ayalon, L. (2016). Migration and Changes in Loneliness over a 4-Year Period: The Case of Older Former Soviet Union Immigrants in Israel. *European Journal of Ageing*, 13(4), 287–297. <https://dx.doi.org/10.1007%2Fs10433-016-0391-2>
- Dolberg, P., Goldfracht, M., Karkabi, K., Bleichman, I., Fleischmann, S. & Ayalon, L. (2019). Knowledge and Attitudes about Mental Health among Older Immigrants from the Former Soviet Union to Israel and Their Primary Care Physicians. *Transcultural psychiatry*, 56(1), 123–145. <https://doi.org/10.1177%2F1363461518794233>
- Dwyer, P. & Papadimitriou, D. (2006). The Social Security Rights of Older International Migrants in the European Union. *Journal of ethnic and migration studies*, 32(8), 1301–1319.
- Elbaz, H., Saphier-Avraham, Y., Dolberg, P., Kučera, M. & Brennan Kearns, P. (Forthcoming 2025). Depressive Symptoms and Utilization of Mental Health Services among Older Israelis from Different Cultures. *Transcultural Psychiatry*.
- Ferrer, I., Grenier, A., Brotman, S. & Koehn, S. (2017). Understanding the Experiences of Racialized Older People through an Intersectional Life Course Perspective. *Journal of Aging Studies*, 41, 10–17.
- Fokkema, T. & Ciobanu, R. O. (2021). Older Migrants and Loneliness: Scanning the Field and Looking Forward. *European Journal of Ageing*, 18(3), 291–297. <https://doi.org/10.1007/s10433-021-00646-2>
- Goodall, K., Ward, P. & Newman, L. (2010). Use of Information and Communication Technology to Provide Health Information: What Do Older Migrants Know, and What Do They Need to Know?. *Quality in Primary Care*, 18(1), 27–32.
- Gorbatkin, D., Ilatov, Z., Shamai, S. & Vitman, A. (2021). Transition to Retirement of 1990s Immigrants from the Former Soviet Union to Israel. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*, 36, 321–345.
- Gubernskaya, Z. & Dobрева, T. (2023). Older Migrants and Socio-Economic Inequalities. In S. Torres and A. Hunter (Eds.), *Handbook on Migration and Ageing* (pp. 241–250). Edward Elgar Publishing.

- Guo, M. & Stensland, M. (2018). A Systematic Review of Correlates of Depression among Older Chinese and Korean Immigrants: What We Know and Do Not Know. *Aging & Mental Health*, 22(12), 1535–1547. <https://doi.org/10.1080/13607863.2017.1383971>
- Guo, M., Stensland, M., Li, M., Dong, X. & Tiwari, A. (2019). Is Migration at Older Age Associated With Poorer Psychological Well-being? Evidence from Chinese Older Immigrants in the United States. *The Gerontologist*, 59(5), 865–876. <https://doi.org/10.1093/geront/gny066>
- Guo, M., Wang, Y., Liu, J., Stensland, M. & Dong, X. (2022). Coping Repertoires and Psychological Well-being of Chinese Older Immigrants in the United States. *Aging & Mental Health*, 26(7), 1385–1394. <https://doi.org/10.1080/13607863.2021.1944979>
- Gustafsson, B., Jakobsen, V., Mac Innes, H., Pedersen, P. J. & Österberg, T. (2021). Older Immigrants – New Poverty Risk in Scandinavian Welfare States? *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48(19), 4648–4669.
- Harper, S. (2011). Migration and Global Environmental Change. *PD7: Environment, Migration and the Demographic Deficit*. Oxford Institute of Population Ageing, University of Oxford. <http://dev.ageing.ox.ac.uk/files/11-1145-pd7-environment-migration-and-demographic-deficit.pdf>
- Hawkins, M. M., Holliday, D. D., Weinhardt, L. S., Florsheim, P., Ngui, E. & AbuZahra, T. (2022). Barriers and Facilitators of Health among Older Adult Immigrants in the United States: An integrative Review of 20 Years of Literature. *BMC Public Health*, 22(1), 755. <https://doi.org/10.1186/s12889-022-13042-x>
- He, L., Adnan, H. B. M., Fauzi, A. & Bin Ibrahim, M. S. (2024). The Effect of Social Media Engagement on Social Integration of Elderly Migrants in China: The Mechanism of Perceived Social Support and Psychological Resilience. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11(1), 1–17. <https://doi.org/10.1057/s41599-024-03622-0>
- Hierofani, P. Y. & van Riemsdijk, M. (2024). A Typology of Family Caregiving for Older Immigrants: Perspectives from Care Receivers and Care Providers. *International Journal of Migration, Health and Social Care*, 20(3), 407–421. <https://doi.org/10.1108/IJMHSC-06-2022-0063>
- Hoffmann, E., Hunsicker, J., Kohlbacher, J., Schimany, P., Schröder, H. & Weiss, A. (2016). *Lebenssituation älterer Menschen mit Migrationshintergrund in Deutschland: Qualitative und quantitative Studie im Auftrag des Bundesministeriums für Familie, Senioren, Frauen und Jugend*. Berlin: Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (BMFSFJ) (in German).
- Horn, V. (2023). Older Migrants and Care Reciprocity. In S. Torres & A. Hunter (Eds.), *Handbook on Migration and Ageing* (322–332). Elgar Publishing.

- Hurley, C., Panagiotopoulos, G., Tsianikas, M., Newman, L. & Walker, R. (2013). Access and Acceptability of Community-based Services for Older Greek Migrants in Australia: User and Provider Perspectives. *Health & Social Care in the Community*, 21(2), 140–149.
- Ichou, M. & Wallace, M. (2019). The Healthy Immigrant Effect: The Role of Educational Selectivity in the Good Health of Migrants. *Demographic Research*, 40, 61–94. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2019.40.4>
- Ilgaz, A. (2023). Perceptions of Older Immigrants about Health Care in the Host Countries: A Narrative Review. *Socialinė Teorija, Empirija, Politika ir Praktika*, 27, 100–120.
- Jagroep, W., Cramm, J. M., Denktas, S. & Nieboer, A. P. (2022). Behaviour Change Interventions to Promote Health and Well-being Among Older Migrants: A Systematic Review. *PloS one*, 17(6), e0269778.
- Jang, H., Pilkauskas, N. V. & Tang, F. (2020). Age at Immigration and Depression: The Mediating Role of Contemporary Relationships with Adult Children among Older Immigrants. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 77(2), 413–423. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbaa209>
- Jang, H. & Tang, F. (2022). Loneliness, Age at Immigration, Family Relationships, and Depression among Older Immigrants: A Moderated Relationship. *Journal of Social and Personal Relationships*, 39(6), 1602–1622. <https://doi.org/10.1177/02654075211061279>
- Jang, Y., Choi, E. Y., Wu, B., Dong, X. & Kim, M. T. (2022). Linguistic Adaptation and Cognitive Function in Older Chinese and Korean Immigrants in the United States: A Cross-Sectional Study. *Journal of Aging and Health*, 34(6–8), 951–960. <https://doi.org/10.1177/08982643221083107>
- Joint Council for the Welfare of Immigrants (JCWI) (2014). *Harsh, Unjust, Unnecessary: Report on the Impact of the Adult Dependent Relative Rules on Families & Children*. <https://www.jcwi.org.uk/sites/default/files/documets/adr%20report.pdf>
- Khvorostianov, N. (2016). "Thanks to the Internet, We Remain a Family": ICT Domestication by Elderly Immigrants and their Families in Israel. *Journal of Family Communication*, 16(4), 355–368. <https://doi.org/10.1080/15267431.2016.1211131>
- Khvorostianov, N. & Remennick, L. (2015). Immigration and Generational Solidarity: Elderly Soviet Immigrants and Their Adult Children in Israel. *Journal of Intergenerational Relationships*, 13(1), 34–50. <https://doi.org/10.1080/15350770.2015.992758>
- King, R., Lulle, A., Sampaio, D. & Vullnetari, J. (2017). Unpacking the Ageing–Migration Nexus and Challenging the Vulnerability Trope. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(2), 182–198. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2016.1238904>
- Koehn, S. (2009). Negotiating candidacy: Ethnic Minority Seniors' Access to Care. *Ageing and Society*, 29(4), 585–608. <https://doi.org/10.1017/S0144686X08007952>

- Koehn, S., Spencer, C., Hwang, E. (2010). Promises, Promises: Cultural and Legal Dimensions of Sponsorship for Immigrant Seniors. In D. Durst & M. MacLean (Eds.), *Diversity and Aging among Immigrant Seniors in Canada: Changing Faces and Greying Temples* (pp. 79–102). Detselig Enterprises Ltd.
- Koehn, S. & Kobayashi, K. (2011). Age and Ethnicity. In M. Sargeant (Ed.), *Age Discrimination and Diversity: Multiple Discrimination from an Age Perspective*, (pp. 132–59). Cambridge University Press.
- Koehn, S., Ferrer, I. & Brotman, S. (2022). Between Loneliness and Belonging: Narratives of Social Isolation among Immigrant Older Adults in Canada. *Ageing & Society*, 42(5), 1117–1137.
- Ladin, K. & Reinhold, S. (2013). Mental Health of Aging Immigrants and Native-Born Men Across 11 European Countries. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 68(2), 298–309. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbs163>
- Li, J., Xu, L. & Chi, I. (2018). Challenges and Resilience Related to Aging in the United States among Older Chinese Immigrants. *Aging & Mental Health*, 22(12), 1548–1555.
- Liu, X., Cook, G. & Cattán, M. (2017). Support Networks for Chinese Older Immigrants Accessing English Health and Social Care Services: The Concept of Bridge People. *Health & Social Care in the Community*, 25(2), 667–677. <https://doi.org/10.1111/hsc.12357>
- Löckenhoff, C. E., De Fruyt, F., Terracciano, A., McCrae, R. R., De Bolle, M., Costa, P. T., Aguilar-Vafaie, M. E., Ahn, C., Ahn, H., Alcalay, L., Allik, J., Avdeyeva, T. V., Barbaranelli, C., Benet-Martínez, V., Blatný, M., Bratko, D., Cain, T. R., Crawford, J. T., Lima, M. P., ... Yik, M. (2009). Perceptions of Aging across 26 Cultures and Their Culture-Level Associates. *Psychology and Aging*, 24(4), 941–954. <https://doi.org/10.1037/a0016901>
- Lykke, N. (2011). Intersectional Analysis: Black Box or Useful Critical Feminist Thinking Technology. In H. Lutz, M. T. Herrera Vivar, L. Supik (Eds.), *Framing Intersectionality: Debates on a Multi-Faceted Concept in Gender Studies* (pp. 207–221). Routledge.
- Markides, K. S. & Rote, S. (2019). The Healthy Immigrant Effect and Aging in the United States and Other Western Countries. *The Gerontologist*, 59(2), 205–214.
- Migration Data Portal (2023). *Older persons and migration*. <https://www.migrationdataportal.org/themes/older-persons-and-migration>
- Mirsky, J. (2009). Mental Health Implications of Migration: A Review of Mental Health Community Studies on Russian-Speaking Immigrants in Israel. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 44, 179–187.
- Morokvasic, M. (2004). "Settled in Mobility": Engendering Post-Wall Migration in Europe. *Feminist Review*, 77(1), 7–25.

- Nathan, G. International Migration—Israel 2019–2020. The OECD Expert Group on Migration SOPEMI. The Institute for Immigration and Social Integration, Ruppin Academic Center.
- Nazroo, J. (2006). Ethnicity and Old Age. In J. A. Vincent, C. Phillipson & M. Downs (Eds.), *The Futures of Old Age* (pp. 62–72). Sage.
- OECD (2020). *Promoting an Age-Inclusive Workforce: Living, Learning and Earning Longer*. https://www.oecd.org/en/publications/promoting-an-age-inclusive-workforce_59752153-en.html
- O'Neil, K. & Tienda, M. (2015). Age at Immigration and the Incomes of Older Immigrants, 1994–2010. *Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 70(2), 291–302.
- Parsons, C. R., Rojon, S., Samanani, F. & Wettach, L. (2014). *Conceptualising International High-Skilled Migration*. IMI working paper, No. 104.
- Population Reference Bureau (2013). Today's Research on Aging, 29. <https://www.prb.org/wp-content/uploads/2020/11/TRA29-2013-elderly-us-immigrants.pdf>
- Pot, A., Keijzer, M. & De Bot, K. (2020). The Language Barrier in Migrant Aging. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 23(9), 1139–1157.
- Remennick, L. (2003). Retired and Making a Fresh Start: Older Russian Immigrants Discuss Their Adjustment in Israel. *International Migration*, 41, 153–175.
- Ruspini, P. (2009). Elderly Migrants in Europe: An Overview of Trends, Policies and Practices. *European Committee of Migration of the Council of Europe*, 1–32.
- Salma, J. & Salami, B. (2020). "We Are Like Any Other People, but We Don't Cry Much Because Nobody Listens": The Need to Strengthen Aging Policies and Service Provision for Minorities in Canada. *The Gerontologist*, 60(2), 279–290. <https://doi.org/10.1093/geront/gnz184>
- Salway, S., Such, E., Preston, L., Booth, A., Zubair, M., Victor, C. & Raghavan, R. (2020). Reducing Loneliness among Migrant and Ethnic Minority People: A Participatory Evidence Synthesis. *Public Health Research*, 8(10), Article 10.
- Shekriladze, I. & Javakhishvili, N. (2024). Sociocultural Predictors of Immigrant Adjustment and Well-being. *Frontiers in Sociology*, 9. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2024.1251871>
- Steinbach, A. (2018). Older Migrants in Germany. *Journal of Population Ageing*, 11(3), 285–306. <https://doi.org/10.1007/s12062-017-9183-5>
- Taylor, L. E., Taylor-Henley, S. & Doan, L. (2005). Older Immigrants: Language Competencies and Mental Health. *Canadian Journal of Community Mental Health*, 24(2), 23–34. <https://doi.org/10.7870/cjcmh-2005-0012>
- Torres, S. & Karl, U. (2016). A Migration Lens on Inquiries into Ageing, Old Age and Elderly Care. In S. Torres & U. Karl (Eds.), *Ageing in Contexts of Migration* (pp.1–12). Routledge.

- Torres, S. (2006). Elderly Immigrants in Sweden: "Otherness" Under Construction. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32(8), 1341–1358.
- Torres, S. & Hunter, A. (2023). Migration and Ageing: The Nexus and Its Backdrop. In S. Torres & A. Hunter (Eds.), *Handbook on Migration and Aging* (pp. 1–12). Edward Elgar Publishing.
- Treas, J. (2008). Transnational Older Adults and Their Families. *Family Relations*, 57(4), 468–478.
- United Nations (2020). World Population Ageing 2019. Department of Economic and Social Affairs.
<https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WorldPopulationAgeing2019-Report.pdf>
- United Nations (2013). *International Migration Policies: Government Views and Priorities*. Department of Economic and Social Affairs, Population Division.
- Verhagen, I., Ros, W. J., Steunenbergh, B. & de Wit, N. J. (2013). Culturally Sensitive Care for Elderly Immigrants Through Ethnic Community Health Workers: Design and Development of a Community Based Intervention Programme in the Netherlands. *BMC public health*, 13, 1–8.
- Wang, L., Guruge, S. & Montana, G. (2019). Older Immigrants' Access to Primary Health Care in Canada: A Scoping Review. *Canadian Journal on Aging / La Revue Canadienne Du Vieillessement*, 38(2), 193–209. <https://doi.org/10.1017/S0714980818000648>
- Warnes, A. M. & Williams, A. (2006). Older Migrants in Europe: A New Focus for Migration Studies. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32(8), 1257–1281.
- WHO (2015). *World Report on Ageing and Health*.
https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/186463/9789240694811_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Wu, B., Chi, I., Plassman, B. L. & Guo, M. (2010). Depressive Symptoms and Health Problems among Chinese Immigrant Elders in the US and Chinese Elders in China. *Aging & Mental Health*, 14(6), 695–704. <https://doi.org/10.1080/13607860802427994>
- Xu, L., Li, J., Mao, W. & Chi, I. (2023). Exploration of Social Exclusion among Older Chinese Immigrants in the USA. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(3), 2539.